

O‘ZBEK VA INGLIZ TILSHUNOSLIGIDA “NIKOH”
KONSEPTINING LISONIY TALQINI

Nafisaxon Maxamatqulova

Andjon davlat chet tillari instituti

Lingvistika yo'nalishi 2-kurs magistranti

E-mail: nafisamahamatkulova@gmail.com

Annotatsiya: Barchaga malumki so‘ngi yillarda tilshunoslikda bir qator yangi yo‘nalishlar va izlanishlar olib borilmoqda. Bulardan biri konseptdir. Ushbu maqolada zamonaviy tilshunoslikda “nikoh” konseptining til va til birliklarida ifodalanilinishiga bag‘ishlanadi.

Kalit so‘zlar: nikoh, konsept, lingvomadaniyat, ideologiya, diniy atama, konseptosfera, huquqiy bitim, tantanali marosim.

Аннотация: Всем известно, что в последние годы в лингвистике ведется ряд новых направлений и исследований. Одним из них является концепция. Данная статья посвящена выражению понятия «брак» в языке и языковых единицах в современном языкознании.

Ключевые слова: брак, концепт, лингвокультура, идеология, религиозный термин, концептосфера, юридический договор, обряд.

Annotation: Everyone knows that in recent years a number of new directions and researches are being conducted in linguistics. One of these is the concept. This article is dedicated to the expression of the concept of "marriage" in language and language units in modern linguistics.

Keywords: marriage, concept, linguistic culture, ideology, religious term, conceptosphere, legal contract, ceremony.

Mamlakatimizda keyingi yillar mobaynida o‘zbek tilshunosligi taraqqiy qilib, takomillashib bormoqda. Boshqa fanlarning o‘zaro integratsiyalashuvida tilshunoslik fanining o‘rni muhim ahamiyat kasb etadi. Shu boisdan ham asli falsafiy tushuncha hisoblangan konsept so‘zi so‘nggi paytda tilshunoslikning ham o‘rganish obykti sifatida ahamiyat berilmoqda. Konsept, “nikoh” konsepti tushunchalariga to‘liq ta‘rifiga izoh berishga, konseptual asosini yoritishga harakat qilamiz. Konsept zamonaviy tilshunoslikdagi lingvomadaniy sohaning birligi hisoblanadi, chunki u til, jamiyat va uning madaniyati to‘g‘risidagi bilimlarni aks ettiradi. Konseptlar tilda madaniyatni aks ettiradi va inson ongida olamning tasvirini shakllantiradi. Konsept tafakkurning mazmun birligi, tizimlashtirilgan bilimning birligi deb tushunish mumkin. Konsept – bu inson fikrlash jarayonida foydalanadigan mavhum birlik yoki ma’nodir.

Konsept inson ongining juda murakkab hodisasidir. Bu inson ongida potentsial

mavjud bo'lgan bir qator semantik xususiyatlar bilan ifodalangan bilim ob'ekti hisoblanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Rus tilshunosligida "kontsept" atamasining nazariy asoslarini quyidagi olimlar tomonidan keng o'rganilgan: E.F.Karskiy, A.A. Shaxmatov, A.A. Potebnja, A.N. Afanasiev, V.N. Teliya, A.N. Sobolevskiy, D.S. Lixachov, V.V. Vorobyev, V.A. Maslova, N.D.Arutyunova, E.S. Kubryakova, A.N. Morokovskiy, N.K. Ryabtseva, V. Ayrapetyan, V.V. Kolesov, A.Ya. Gurevich, A. Wierzbicka, M. Minsky va boshqalar. "Konsept" atamasi ko'plab ta'riflar va ko'rinishlarga ega.

Professor V.A. Maslova turli ta'riflarni tahlil qilib, o'z ta'rifini keltirdi: "Konsept lisoniy-madaniy xususiyatga ega bo'lgan va xarakterlovchi semantik birlikdir har qanday tanlangan etnik madaniyatning ma'ruzachilari. Etnik tafakkurni aks ettirgan holda, a kontseptsiya etnik tilning dunyo qiyofasini belgilaydi va g'isht deb ataladigan narsa sifatida xizmat qiladi "bizning borligimizning uyini" qurish".[5]

S.A.Askoldov konseptga "bir tur yoki boshqa turdagi tushunchalar haqida fikrlash jarayonini o'zida aks ettiradigan birlik" deb izoh beradi[2]

N.D.Aryutunova esa "Konsept falsafadagi amaliy tushuncha bo'lib, milliy an'ana, hayotiy tajriba, din, ideologiya, folklor, san'at obrazlari kabi ko'plab omillar va fikrlash jarayoni o'rtasidagi munosabatlarni aks ettiradi. U – inson va dunyo o'rtasida bog'liqlik o'rnatadigan madaniy qatlamni o'zida namoyon qiladi" deya yozadi.[1]

D.S.Lihachev o'zining «Концептосфера русского языка» ilmiy ishida konseptni "so'zning lug'at ma'nosi bilan insonning o'z milliy qarashlari bilan to'qnashuvi natijasida hosil bo'ladigan fikrlash ja-rayonining maxsuli". – deb ta'riflaydi.[4]

Kognitiv tilshunoslik vakillari har qanday til - bu ona tilida so'zlashuvchilar tomonidan ishlatiladigan konseptlar tizimi, axborot oqimini sharhlanishi va tasniflanishi deb hisoblaydi. Shunday qilib, E.S. Kubryakova "konsept - aqliy aks ettiruvchi ong va axborot strukturasi birligi inson bilimi va tajribasini ko'rsatib beradigan birlik" deb izohlaydi [3].

Tadqiqotchilar Z.D. Popov va I.A. Sternin kontseptni inson tafakkurining o'ziga xos diskret birligi qaysiki ma'lumotlarning tartiblangan ichki tizimi va jamoatchilik ongining ushbu mavzuga munosabati. Ular tushunchalarga xotira emas, balki fikr birliklari sifatida qaraydilar. Kontsept lingvistik ifodaga ega bo'lishi shart emas, chunki ko'pchilik konseptlar empirik xarakterga ega. Z.D.Popova va I.A.Sterninaning nuqtai nazaridan, etnik-madaniy o'ziga xoslik va qiymat komponenti kontsept uchun majburiy emas va "Konsept –Konseptosferaning birligi ya'ni ongning" [6].

S.G. Vorkachev kontseptni fikrning operativ birligi sifatida belgilaydi, "o'zida xalq ruhi"ni aks ettiruvchi jamoaviy bilimlar, etnomadaniy o'ziga xosliklarni ichiga olgan, lingvistik ifodaga ega bo'lgan birlikdir. [7].

Kontsepsiya - bu voqelik haqidagi ma'lumotlarni saqlaydigan va davom ettiruvchi birlik. Bu so'zlarning etnomadaniy guruhi va asosiy psixik hodisadir mahalliy aholining kognitiv ongini ifodalaydi. Kontsepsiya - bu lingvistikaning kichik birligi ona tilida so'zlashuvchilarning ideal ongi va tajribasi

MUHOKAMA

Keling endi O'zbek tilidagi "nikoh" so'zini tahlil qilib ko'rsak. Nikoh alohida konsept sifatida qo'llanilishi mumkin. Tarixda bu so'z ilk bor Zardushtiylik dinida qo'llanilgan "Avesto" kitobida keltirib o'tilgan. Milodiy 7-asrga qadar yani Islom dini kelgungacha "nikoh so'zi turli ravishda qo'llanib kelingan. "Nikoh" kontsepti quyidagicha tariflanishi mumkin:

***Nikoh** – Allohning insoniyat orasida joriy qilgan muqaddas qonunlaridan biri, ikki jins vakillarining o'zaro roziligi asosida tuzilgan ittifoq, oila,oyat ila ikki insonni hayotini bog'lash, oila vujudga kelishining asosiy sababi, nasl-nasabning davomiyligini taminlovchi omili, mehr, muhabbat tuyg'ularini o'zida jamlaydigan atama, fuqaroviy-huquqiy bitim, oilaning bunyod bo'lishidagi diniy ahkom, hayrli amal, shariatda ijob va qabul, zinodan to'suvchi, sunnat amal, juft bo'lib yashash, mas'uliyat, baxt va halollikning asosi degan ma'nolarni anglatadi.*

***Nikoh shartlari** -Islomiy nikohlar qabul qilishni talab qiladi kuyovning, kelinning va kelinning qo'riqchisining roziligi. Kelinning valisi odatda kelinning erkak qarindoshi, yaxshisi uning otasi. Bunday hollarda kelinni diniy kelib chiqishi bo'lgan kishi berishi kerak. An'anaviy Islomda „qo'riqchi“ yoki „himoyachi“ degan ma'noni anglatuvchi Vali so'zma-so'z ta'rifda qo'llaniladi. Shu nuqtai nazardan, kelinning jim turishi rozilik deb hisoblanadi. Islom huquq maktablarining aksariyatida faqat kelinning otasi yoki otasi bobosi wali mujbir bo'lishi mumkin. Agar shartlar bajarilsa va mahr va shartnoma kelishib olinsa, islomiy nikoh marosimi yoki to'y o'tkazilishi mumkin. Kelinning roziligi shart. Keyin islomiy nikoh ochiq e'lon qilinadi.), mas'ul shaxs tomonidan er-xotinga maslahat berish va yo'l-yo'riq berish uchun va'z o'qigandan keyin. Kuyov diniy ma'lumotga ega bo'lsa, har ikki tomon vakillari ishtirokida o'zi xutba o'qishi mumkin.*

Qur'onda Nur surasi 33 –oyatda mo'minlarga, agar ular kambag'al bo'lsalar ham, o'zlarini axloqsizlikdan himoya qilish uchun turmush qurishlari kerakligini aytadi. Nur surasining 32-oyatida ta'kidlashicha, nikoh jinsiy istaklarini qondirishning qonuniy yo'lidir. Agar kishi turmush qurishga imkoni bo'lsa-yu, xotiniga yomon munosabatda bo'lishdan yoki turmushga chiqsa, harom qilishdan qo'rqmasa, uning taqdirida nikohdir. mustahabb (afzal).

***Qonuniy nikoh.** Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasi tomonidan 1948-yil 10-dekabrda qabul qilingan Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasining 16-modda, 2-bandida, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi 63-modda 2-qismida nikoh tuzish ixtiyoriy ekanligi, nikoh faqat nikohdan o'tayotgan har ikki tomonning*

erkin va to'liq roziligi asosidagina tuzilishi mumkinligi normalanadi. Oila huquqining asosiy tamoyillaridan biri– bu nikoh tuzishning ixtiyoriylik tamoyilidir. Nikohning erkin tuzilishi uchun berilgan rozilik haqiqiy bo'lishi, u qo'rqitish, zo'rlash, aldash orqali yoki nikohlanuvchilarning biri yoxud har ikkisiga ruhan ta'sir qilish yo'li bilan tuzilishi taqiqlanadi. Oila kodeksining 14-moddasida bo'lajak er-xotinning o'z roziligini erkin ifoda etish qobiliyatiga ega bo'lishi hamda nikoh tuzishga majbur qilishni taqiqlash kabi qoidalarning kiritilishi oilani mustahkamlashga qaratilgan huquqiy me'yor bo'lib xizmat qiladi.

Nikoh konsepti o'zbek xalqi tafakkurida quyidagicha assotsiatsiyalanadi:

1. Diniy marosim: ikki jins vakillarining o'zaro roziligi asosida tuzilgan ittifoq, oila.
2. Nasl-nasabning davomiyligini taminlovchi omil: insonlar nikoh asosida oila qurish orqali o'z naslini davom ettirishga zamin yaratadi.
3. Fuqaroviy diniy-huquqiy bitim: har ikki insondan o'z roziliklarini so'rash orqali tuziladigan bitim.
4. Mehr, muhabbat tuyg'ularini o'zida jamlaydigan atama: juftliklar o'zlarining mehr muhabbatlarini nikoh- halol yo'l orqali bir birlariga ifoda eta oladilar.
5. Halollik: diniy tomonlama bir biriga nomahram bo'lgan insonlarning nikoh orqali bir biriga halol bo'lishi.
6. Mas'uliyat: oila mas'uliyati o'zaro munosabatlarni iliq holda saqlab turish uchun kelin ham kuyov ham mas'uliyatni his etishi darkor.

O'zbek tilida tana a'zolari orqali ham nikoh so'zini ifoda etish mumkin:

boshini ikkita qilmoq –uylantirmoq , bir yostiqa bosh qo'ymoq-turmush qurmoq, nikohlanmoq bo'yi yetib qoldi- nikoh qurishga tayyor ma'nolarida keladi.

Ingliz tilida "nikoh" tushunchasi quyidagicha ta'riflangan:

1. Er va xotin o'rtasida mavjud bo'lgan munosabat: Bu uning ikkinchi nikohi edi. Ularning nikohi juda baxtli. Uning birinchi nikohi ajralish bilan yakunlangan;
2. Ikki kishining bir-biri bilan turmush qurish marosimi: Nikohda ko'plab do'stlar va qarindoshlar qatnashgan; ko'p nikohlar qilgan ruhoni;
3. Ikki narsaning yaqin birlashishi yoki o'rtasidagi: shirin va achchiq ta'mlarning nikohi; fan va san'atning nikohi; shakl va funktsiya o'rtasidagi nikoh. Shunday qilib, "nikoh" tushunchasi "huquqiy birlashma", "cherkov orqali uchrashish", "tantanali marosim" va boshqalarni tavsiflaydi.

Ingliz tilshunosligida nikoh hayot uchun ekanligi takidlanadi shuning uchun unga mas'uliyat bilan munosabatda bo'lish kerak O'lim va nikoh o'zgarishlarni yuzaga keltiradi “death and marriage make changes”. Nikoh bir vaqtning o'zida qayg'u va quvonch keltiradi “in marriage tears and smiles make the music of life (Simpson &Speake 1994).

Ingliz paremiologiyasida yoshlarni nikohdan qaytishga undaydigan paremiolar xam bor: “better one house spoiled than two” “if you want praise, die, if you want complaints, marry”. Nikoh allegorik jihatdan kam uchraydi, masalan omad tushunchasida: “marriage is lottery in which men stake their liberty and women their happiness”.

NATIJARLAR

Ko‘rib chiqilayotgan til madaniyatlarida nikoh bu ruhiy shakllanishning ramziy ifodasi etnik-madaniy jihatdan taqsimlanishi bilan bog‘liq taxminiy ma‘noning turli ifodalarida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tilshunosligida nikoh konsepti juda keng ma‘noda qo‘llaniladi. Dunyoviy hamda diniy tomonlama ulug‘amal sifatida tariflanadi va insonlar ongida nikoh konsepti chuqur tushunchadir. Ingliz tilshunosligida ham nikoh konsepti batafsil tavsiflanadi nikohning ijobiy va salbiy tomonlari. Bir tomondan, nikoh zaruriy va deb hisoblanadi qiziqarli voqea; boshqa tomondan, u xavfli va hayot o‘zgarishi bilan bog‘liq. Ushbu kontseptni belgilash bilan paremiyalarni o‘rganish o‘zbek va ingliz tillarida ekanligini ko‘rsatadi til madaniyatlarida nikoh o‘zgarmas qadriyat. Ingliz paremiyalari nikohga nisbatan yanada oqilona munosabatni ta‘kidlaydi. Ushbu kontseptsiyaning ramziy xususiyatlari bu til madaniyatlarida nikoh sifatida qaralishini tasdiqlaydi baraka, hayotiy voqea, bir tomondan, cheklanishlar va mustaqillikni yo‘qotish bilan ifodalanadi.

XULOSA

Ko‘rib chiqilayotgan til madaniyatlarida “nikoh” konsepti ruhiy shakllanishning ramziy ifodasi etnik-madaniy jihatdan taqsimlanishi bilan bog‘liq taxminiy ma‘noning turli ifodalarida namoyon bo‘ladi. O‘zbek tili va madaniyatida to‘g‘ridan-to‘g‘ri "nikoh" tushunchasining belgilanishi, hamda nikoh tushunchasiga doir bo‘lgan atamalar batafsil ko‘rsatilgan. Ingliz til madaniyati ham “nikoh” konseptini batafsil tavsiflaydi nikohning ijobiy va salbiy tomonlarini ko‘rsatib beradi. Bir tomondan, nikoh zaruriy deb hisoblanadi hamda qiziqarli voqea; boshqa tomondan, u xavfli degan tushunchalar mavjud.

Ushbu kontseptni belgilash bilan paremiyalarni o‘rganish O‘zbek va Ingliz tillari madaniyatlarida nikoh o‘zgarmas qadriyat sifatida qaralishini isbotlaydi. O‘zbek lingvokulturologiyasi “nikoh” konseptiga ham diniy marosim ham milliy madaniy qadriyat sifatida qaralishini takidlab o‘tadi. Nikoh tushunchasi halollik, Baraka, hayrli amal diniy qonun sifatida qaraladi. Ingliz paremiyalari nikohga nisbatan yanada oqilona munosabatni ta‘kidlaydi. Ushbu kontseptning ramziy xususiyatlari bu til madaniyatlarida nikoh baraka, hayotiy voqea, bir tomondan, cheklanishlar va mustaqillikni yo‘qotish bilan bog‘liq, degan qarashlarni tasdiqlaydi.

ADABIYOTLAR RO`YXATI

1. Arutyunova N.D. Kontseptual tahlil: usullari, natijalari, istiqbollari. Konferentsiya ma'ruzalarining tezislari / tahrir. - M.: SSSR Fanlar akademiyasining Chet tillar instituti, 1990. - 93 b.
2. Askoldov "Konsept i slovo" (1928)
3. Kubryakova Ye.S., Demyankov V.Z, Pankras Yu.G., Luzina L.T. Kratkiy slovar kognitivnih terminov. M.: Filol. f-t, MGU im. Lomonosova, 1997.
4. Lixachev, D. S. (1997). Rus tilining kontseptsiyasi. rus adabiyoti. Dan adabiyot nazariyasi matn tuzilishiga: Antologiya, 280–287
5. Maslova, V.A., (2004). Cognitive linguistics. Minsk: Tetra Systems, pp: 80.
6. Popova Z.D., Sternin I.A. Kognitivnaya lingvistika. M.: AST: Vostok-Zapad, 2007.
7. Vorkachev S.G. Schaste kak lingvokulturnyy komponent. M.: ITDGT «Gno-zis», 2004.
7. <https://www.marriage.com/advice/relationship/what-is-marriage>
8. <https://www.britannica.com/topic/marriage>.